

Ю. В. Шапановська
 аспірантка I курсу кафедри перекладу та мовознавства
 Міжнародний гуманітарний університет,
 директор
 Фаховий коледж
 Міжнародного гуманітарного університету
 м. Одеса, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті розглядаються підходи до вивчення такого комплексного поняття, як концепт. У сучасній лінгвістиці тексту розробляється поняття текстового концепту, що характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу. Найчастіше вираження концепту в мові відбувається через слово. Саме слово одержує статус концепту – мовного знака, що більш повно й адекватно відбиває його зміст. Глибокий та багатоаспектний науковий аналіз мовних фактів на значущому в кількісному відношенні фактичному матеріалі створив передумови для виділення об'єктивно наявної лінгвістичної категорії концепту.

Ключові слова: концепт, мовний знак, лінгвістична категорія, картина світу.

Проблема єдності мови, мислення й мовної свідомості розглядається з акцентом на семантичні її аспекти. Співвідношення форми й змісту мовних одиниць різних рівнів, мовного значення й позамовного (енциклопедичного) знання базується на матеріалі чуттєвих образів, пам'яті та уявлення [1].

Значення змістовідтворюючих мовних одиниць значно ширше простого поняття і може містити інформацію екстралінгвістичного, культурологічного, міфопоетичного характеру і при цьому відбивати авторську позицію. Тому інформація цієї одиниці картини світу може включати як відомості про об'єктивний стан речей у світі, так і відомості про уявлювані світи. Останнє передбачає звернення до тих смислів, які народжуються в поетичному, уявлюваному світі, до інформації про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти світу. Роль мовної картини світу в цьому плані полягає перш за все в участі у категоризації концептуалізації світу та об'єктивації нових структур знань. У зв'язку із цим постало питання про необхідність виявлення узагальнено-абстрактних універсалій, які виокремлюють загальні властивості у систем, що мають самостійність, але в нормі функціонують у єдності й забезпечують смислотворення й комунікацію [2]. Найбільш активно проблему концептуалізації мовної дійсності розробляє когнітивна лінгвістика, яка виникла у сфері когнітології.

Предметом вивчення когнітології є свідомість у специфічному ракурсі – як інструмент для роботи з інформацією. Якщо загальні проблеми когнітології розробляються в надрах філософії, логіки, семіотики, антропології, комп'ютерології та інших наук, то в узагальненому плані когнітивна лінгвістика вивчає процеси отримання, обробки, впорядкування, збереження і використання різного роду інформації. Механізми цих процесів досить складні. Щоб їх визначити, потрібна ґрунтовна база мовних і позамовних знань. Мовні знання дуже концентровано, об'ємно репрезентують семантичні та граматичні категорії, а позамовні – когнітивні [1]. Когнітивні категорії – це конструкти нашої свідомості, що моделюють наші знання про світ і співвідносять їх з моделями знань, які зафіксовані у структурі мови. Когнітивна лінгвістика, з якою сьогодні пов'язується нова наукова парадигма, – це вчення про різні типи людських знань і спроби їх репрезентації. Предметом лінгвокогнітивної теорії, як і прагмалінгвістики, є мовленнєва діяльність, тобто реальні процеси породження і розуміння текстів. Представниками когнітивної картини світу у нашій свідомості виступають концепти й різні типи фреймів. Когнітивні категорії (концепти, фрейми, гешталти тощо) – це традиційні логічні, психологічні, соціологічні категорії у їх сучасному тлумаченні. Основне коло лінгвістично релевантних понять обговорюваних у науці у зв'язку із концептуальною діяльністю рефлексованої свідомості було визначено у філософських працях Арістотеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, П. Флоренського. Концептуальний аналіз мислення і мовлення, розпочатий видатними філософами, посів чільне місце в лінгвістичних дослідженнях, звернених до проблеми створення цілісної концепції співвідношення мови і мислення, способів вираження в мові позамовної

дійсності, знань про світ, законів організації мовної картини світу. Концептуальна система виступає як система поглядів і знань про світ, яка відображає пізнавальний досвід людини, причому як на домовному, так і на мовному рівні, але не ототожнений з будь-якою лінгвістичною сутністю. Складовими частинами концептуальної системи розглядаються окремі сигнали, або концепти, які сформовані у процесі пізнання світу і відбивають інформацію про цей світ. Іще до знайомства з мовою людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система певних уявлень людини про світ. Згідно з таким підходом конструювання системи відбувається іще на домовній (довербальній) стадії існування індивіда [3]. У філософських працях не вистачає «узагальненої лінгвістичної перспективи – аналізу, здатного точно і методично грамотно виявити подібність і відмінність між концептами, що вербалізовані у різних мовах і нерідко тотожні». Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті у мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, семантичних примітивів; методу поелементного поділу змісту концептів; прийомам опису слів концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту. Питання визначення узагальненої одиниці мовної картини світу мистецької особистості продовжує розроблятися у сучасній науці у зв'язку із вивченням принципів реконструкції світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту. Дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи дає змогу віднайти узагальнене й специфічне у тому чи іншому фрагменті і глибше зрозуміти загальні системні закономірності мови в цілому.

У сучасній лінгвістиці тексту та когнітивній поетиці розробляється поняття текстового концепту, що характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі, яка визначається естетичними домінантами письменника. Текстовий концепт визначається як мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю й надкатегоріальністю і на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їх подальшої імплікації.

Художній концепт проявляється у трьох процесах, що відбуваються в межах концептосфери письменника: формування концепту, його вербальне відтворення в тексті твору та його інтерпретація.

Індивідуальне бачення світу відтворюється в нашаруванні індивідуальності митця на систему ідейно-естетичної організації матеріалу. Саме воно визначає принцип передачі дійсності і принципи мовної організації твору. При цьому поєднуються індивідуальний вибір теми, об'єкт зображення, ставлення до нього автора, з одного боку, і селективність та комбінація мовних одиниць у тексті – з іншого.

Найчастіше вираження концепту в мові відбувається через слово. Саме слово одержує статус імені концепту – мовного знака, що більш повно й адекватно відбиває його зміст. Проте одне слово не може передати всі ознаки концепту, воно емплікує лише кілька ознак, що мають безпосереднє значення для конкретного відтворення. Увесь концепт можна передати сукупністю мовних засобів, усім номінативним полем концепту. План вираження концепту репрезентується цілою низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму. План змісту залучає спільні для усіх його мовних реалізацій семантичні ознаки, які «скріплюють» лексико-семантичну парадигму та утворюють його понятійну або прототипічну основу [8, с. 62]. Саме тому задля виявлення домінуючих художніх концептів у тетралогії Ф. М. Форда добираємо та класифікуємо ті мовні одиниці, які відповідають семантичному ядру концепту і вербалізують явища, об'єкти чи дії в навколишньому світі, що в сукупності творять концепт. До таких мовних одиниць належать:

- іменники-найменування, що перебувають у логічному зв'язку із семантичним ядром концепту;
- дієслова, що позначають дію або стан, властиві семантичному ядру чи суміжним поняттям;
- прикметники, що позначають ознаки семантичного ядра;
- прислівники, які можуть співвідноситися з будь-якими попередніми мовними одиницями.

Лексичний склад проаналізованої тетралогії ми систематизували та поділили на семантичні класи іменників, дієслів, прикметників та прислівників.

Глибокий та багатоаспектний науковий аналіз мовних фактів, який проводився багатьма дослідниками на значущому в кількісному відношенні фактичному матеріалі, створив передумови для виділення об'єктивно існуючої лінгвістичної категорії концепту. Лінгвальний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка відображає психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання і досвід

людини, репрезентує мовну картину світу. Концепту може відповідати інформація про предметно-логічні зв'язки даної реальності з іншими, про асоціативні культурологічні зв'язки, які відновлюють мовні об'єднання між даною реальністю та іншими; про істотні та неістотні ідентифікуючі ознаки. Перспективою подальших досліджень вважаємо, що слід вивчати історію значень не окремих слів, а концептів, об'єднаних певним метатекстом. Зазначена ідея реалізується через об'єднання слів у певні знакові поля концептів, співвіднесені з контекстом-джерелом, що допомагає визначити ті семантико-асоціативні передумови, які зумовили необхідність у їх використанні.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є вивчення таких моделей репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ, як картина світу, фрейм, стереотип, архетип, концепт тощо. Найбільш розгорнуті, а нерідко й суперечливі погляди мовознавців супроводжують центральний термін лінгвокультурології – концепт.

Імовірно, такі термінологічні розбіжності свідчать про багатогранність природи концепту, складність його структури та своєрідність функцій. Незважаючи на розмаїття трактувань концепту, методів його дослідження та способів репрезентації, єдиного підходу до розв'язання проблеми концепту не вироблено, відсутнє також його одно значне тлумачення [3]. Виходячи із цього, актуальними лишаються питання структури концепту і можливостей його моделювання, питання про співвідношення концепту зі значенням мовного знака тощо.

Співвідношення понять «концепт» та «значення» беззаперечно стосується зв'язків між мовою та мисленням, мовою та свідомістю. Як відомо, мова є засобом пізнання навколишнього світу та нерозривно пов'язана зі свідомістю. Мислення є складовою частиною свідомості. Мова та мислення тісно пов'язані між собою, проте їхні зв'язки не є прямолінійними. Таким чином, ці два поняття не є тотожними. На думку науковців, існує три типи мислення: образне, поняттєве та технічне. Поняттєве мислення властиве лише людині, в той час як образне мислення притаманне й тваринам. Тобто мова не є єдиною формою мислення, адже мислення може бути невербальним (образним). У мозку людини свідомість і мова формують дві відносно самостійні області, кожна з яких має свою пам'ять і свої засоби активізації. Знання закодовані в пам'яті певним чином. Так, знання, набуті людиною в процесі життєвого досвіду, частіше за все зберігаються у вигляді образів, а теоретичні знання – у вигляді понять, що нашаровуючись на раніше засвоєні знання, формують зв'язки між собою. Основні знання, що зберігаються в так званій «мовній» пам'яті, – це знання слів та їх значень. Саме тому мовні значення є дуже важливими елементами мовленнєво-мислиннєвого процесу. Таким чином, можна побачити, що мовні та когнітивні процеси знаходяться у складних багатоаспектних відношеннях, проте не ототожнюються.

Співвідношення понять «концепт» та «значення» беззаперечно стосується зв'язків між мовою та мисленням, мовою та свідомістю. Як відомо, мова є засобом пізнання навколишнього світу та нерозривно пов'язана зі свідомістю. Мислення є складовою частиною свідомості. Мова та мислення тісно пов'язані між собою, проте їхні зв'язки не є прямолінійними. Таким чином, ці два поняття не є тотожними. На думку науковців, існує три типи мислення: образне, поняттєве та технічне. Поняттєве мислення властиве лише людині, в той час як образне мислення притаманне й тваринам. Тобто мова не є єдиною формою мислення, адже мислення може бути невербальним (образним). У мозку людини свідомість і мова формують дві відносно самостійні області, кожна з яких має свою пам'ять і свої засоби активізації. Знання закодовані в пам'яті певним чином. Так, знання, набуті людиною в процесі життєвого досвіду, частіше за все зберігаються у вигляді образів, а теоретичні знання – у вигляді понять, що нашаровуючись на раніше засвоєні знання, формують зв'язки між собою. Основні знання, що зберігаються в так званій «мовній» пам'яті, – це знання слів та їхніх значень. Саме тому мовні значення є дуже важливими елементами мовленнєво-мислиннєвого процесу. Таким чином, можна побачити, що мовні та когнітивні процеси знаходяться у складних багатоаспектних відношеннях, проте не ототожнюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–Київ, 2011. 844 с.
2. Gisela Harras. Concepts in Linguistics – Concepts in Natural Language. Darmstadt : Springer. 2000, 126 p.
3. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge>.

Ю. В. Шарапановская. К проблеме концепта в лингвистике. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к изучению такого комплексного понятия, как концепт. В современной лингвистике текста разрабатывается понятие текстового концепта, характеризующего авторский выбор концептуальных приоритетов и формирующего индивидуально-авторскую картину мира. Чаще всего выражение концепта в языке происходит от слова. Именно слово получает статус концепта – языкового знака, более полно и адекватно отражающего его содержание. Глубокий и многоаспектный научный анализ языковых фактов в значимом в количественном отношении фактическом материале создал предпосылки для выделения объективно существующей лингвистической категории концепта.

Ключевые слова: концепт, языковой знак, лингвистическая категория, картина мира.

Yu. Sharapanovska. On the concept in linguistics. – Article.

Summary. The article considers approaches to the study of such a complex phenomenon as a concept. In modern linguistics the concept of the text concept characterizing the author's choice of conceptual priorities and forming an individual-author's picture of the world is developed. Most often the expression of a concept in a language comes from a word. It is the word that receives the status of a concept – a linguistic sign that more fully and adequately reflects its content. The deep and multifaceted scientific analysis of linguistic facts in the quantitatively significant factual material created the preconditions for the selection of an objectively existing linguistic category of the concept.

Key words: concept, language sign, linguistic category, picture of the world.

УДК 81.373

Ю. А. Шепель

доктор филологических наук, профессор,
академик Национальной академии наук высшего образования Украины,
профессор кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара
г. Днепр, Украина

НЕОДНОЗНАЧНОСТЬ ВЗГЛЯДОВ НА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РЯД КАК ЕДИНИЦУ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УРОВНЯ

Аннотация. Статья посвящена не столько описанию видов словообразования, сколько определению собственно словообразовательного ряда как комплексной единицы словообразовательного уровня, поскольку его изучение не освещалось должным образом в последних исследованиях дериватологов.

Ключевые слова: словообразование, способы образования слов, словообразовательная цепочка, словообразовательный ряд, словообразовательный тип.

Постановка проблемы и актуальность исследования. В настоящее время, к сожалению, нет полного описания словообразовательной системы не только русского языка, но и многих других, с точки зрения того, какие комплексные словообразовательные единицы и в какой мере могут использоваться для систематизации классификации дериватов. Исследование фактического материала показало, что словообразовательные системы объединяет наличие многозвенных словообразовательных рядов. В задачу нашей статьи входит не столько описание суффиксального или другого вида словообразования, сколько определение самого словообразовательного ряда как комплексной единицы словообразовательного уровня, поскольку его изучение не освещалось должным образом в последних исследованиях дериватологов.

Актуальность способа отражения структурных словообразовательных связей основывается на том, что современная дериватология сознательно ориентируется на «максимальные» единицы словообразовательной системы, которые демонстрируют, с одной стороны, тождество используемого словообразовательного средства и регулярную соотносительность с исходными единицами, а с другой – общность корня и регулярную равноудаленность на то или иное количество формальных операций. Объектом обзора в статье является словообразовательный ряд, который рассматривается как один из способов